

УДК 347.77

О. В. БУРЛУЦЬКИЙ

**АНАЛІЗ ГЕНЕЗИСУ ІСТОРИКО-ПРАВОВИХ АСПЕКТІВ  
РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА, ПОВ'ЯЗАНОГО  
З НАУКОВИМИ ВІДКРИТТЯМИ В УКРАЇНІ**

*Аналізується законодавство України про розвиток та охорону прав об'єктів інтелектуальної власності на наукові відкриття. Розглядаються історико-правові дослідження проблем правового регулювання відносин, пов'язаних з науковими відкриттями в Україні. Внесені пропозиції щодо подальшого вдосконалення національного законодавства щодо нетрадиційних об'єктів інтелектуальної власності.*

**Ключові слова:** наукове відкриття, наукоємна продукція, науково-технічний потенціал, інтелектуальна власність.

**Бурлуцкий А.В. Анализ генезиса историко-правовых аспектов законодательства связанного с научными открытиями в Украине.**

*Анализируется законодательство Украины о развитии и охране прав объектов интеллектуальной собственности на научные открытия. Рассматриваются историко-правовые исследования проблем правового регулирования отношений, связанных с научными открытиями в Украине. Внесены предложения, касательно дальнейшего совершенствования национального законодательства связанного с нетрадиционными объектами интеллектуальной собственности, такие как научные открытия.*

**Ключевые слова:** научное открытие, наукоёмкая продукция, научно-технический потенциал, интеллектуальная собственность.

**Burlutskiy O.V. Analysis of the genesis of historical and legal aspects of the law related to scientific discoveries in Ukraine.**

*The article deals with the analysis of Ukrainian legislation regarding the promotion and protection of intellectual property related to the scientific discoveries. It describes the research problems of legal regulation of relations connected with scientific discoveries in Ukraine from historical and legal points of view. Made proposals for further improvement of national legislation related to non-traditional objects of intellectual property, such as scientific discovery.*

**Key words:** scientific discovery, knowledge-based products, scientific- technical potential, intellectual property.

У відповідності до Програми розвитку державної системи правової охорони інтелектуальної власності в Україні на 2010 – 2014 роки, яку схвалено рішенням Колегії Державного департаменту інтелектуальної власності (протокол від 14 грудня 2009 р. № 14), захист наукових відкриттів є актуальною та комплексною проблемою, вирішення якої потребує розв'язання наступних основних завдань, а саме: забезпечення дієвого захисту правових, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів держави; забезпечення набуття, здійснення та захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності на рівні економічно розвинутих країн, удосконалення механізмів реалізації норм чинного законодавства; сприяння підвищенню науково-технічного потенціалу нації, конкурентоздатності національної економіки, її розвитку на інноваційній основі і т.д.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства питання інтелектуальної власності перетворилося на критичне. Інтелектуальна власність почала здійснювати значний вплив на економічну діяльність, стала її невід'ємною частиною. За таких умов об'єкти інтелектуальної власності, що представляють собою результати інтелектуальної праці – наукові відкриття винаходи, технології, тощо, які можуть генерувати значні прибутки при їх використанні, повинні бути взяті під щільну та ефективну охорону усіма способами, в тому числі адміністративно-правовими<sup>1</sup>.

Світовий ринок наукоємної продукції росте в 2–2,5 рази швидше в порівнянні зі світовою економікою і торгівлею. Так, наприклад, світовий експорт інформаційно-комунікаційного та офісного обладнання складає більше 750 млрд. доларів на рік, що перевищує сумарні обсяги експорту нафти всіх нафтовидобувних країн<sup>2</sup>.

Значимість наукових відкриттів не може викликати сумнівів. Вони розсовують горизонти пізнання, відкривають нові перспективи розвитку науки, техніки і суспільства в цілому, стають основою створення нових речовин, матеріалів, приладів і технологічних процесів, відомий вислів видного фізика Ф. Дайсона: *«Велике відкриття, когدا оно только что появляется, почти наверняка возникает в запутанной, неполной и бессвязной форме. Самому открывателю оно понятно только наполовину. Для всех остальных — полная тайна»*<sup>3</sup>.

Наукові відкриття відносяться до однієї з найскладніших сфер людської діяльності – фундаментальних наукових досліджень. Складним виявився і процес розробки системи правової охорони наукових відкриттів. Пошуки оптимального механізму регулювання відносин щодо створення і використання наукових відкриттів, захист прав та інтересів їх авторів і організації де відбуваються відкриття тривають вже понад століття. За цей час пропонувалися різні проекти, розроблялися національні та міжнародні нормативні правові акти, вводилися і відмінялися системи реєстрації відкриттів, однак проблема так і залишається невирішеною.

Питання правової охорони наукових відкриттів стали розроблятися в зарубіжному і вітчизняному праві порівняно недавно. Перша постановка питання про необхідність охорони прав авторів наукових відкриттів відноситься до 1879–1896 рр. і пов'язана з обговоренням цієї проблеми на конгресах Міжнародного літературного та художнього союзу. У той час була поставлена сама проблема, а також йшлося обговорення питання можливості охорони наукових відкриттів в якості об'єктів авторського права. Слід зазначити, що незважаючи на важливість наукового відкриття для оптимізації науково-технічного прогресу держави, пи-

танням правової охорони наукового відкриття приділено недостатньо уваги в вітчизняній науковій літературі хоча на важливість цієї проблеми в тій чи іншій мірі фрагментарно зауважувалося в статтях науковців правознавців Ю.Л. Бо-щицького Ю.С. Шемшученко, О.А. Підпригори, Є.А. Булат та практиків Г.О. Андрощука, М.В. Паладія, Т.М. Шевелевої та ін.<sup>4</sup>

Як свідчить історія, порушення прав інтелектуальної власності почали з'явля-тись у суспільстві ще від найдавніших часів. Наприклад, факти існування одного з найпоширеніших порушень авторського права – плагіату (оприлюднення чужо-го твору під іменем особи, яка не є його автором) мали місце ще у Стародавній Греції та Римській Імперії. Зокрема, у трактаті Вітрувія «Про архітектуру» є навіть опис літературного змагання на честь Аполлона (міфологічного покрови-теля мудрості) та Муз (дев'яти богинь – покровительок мистецтв і наук), які тра-диційно проводилися в Олександрії. За свідченням Вітрувія, суддя змагань, гра-матик Аристофан, присудив нагороду аж ніяк не ліпшому письменнику, мотиву-ючи подібне рішення тим, що решта учасників змагання подали точні копії творів, відомих на той час авторів. Після цього інциденту всі письменники, зви-нувачені у плагіаті, були вигнані з Олександрії<sup>5</sup>.

Наукові відкриття є результатом фундаментальних наукових досліджень – найвищою формою знань, визначаючи принципово нові напрями розвитку в на-уці, техніці, промисловості, медицині, сільському господарстві тощо і складають основу розвитку суспільства.

Відсутність законодавчої бази для врегулювання суспільних відносин, пов'язаних з встановленням, експертизою, реєстрацією та використанням науко-вих відкриттів веде до втрати державою значного науково-технічного потенціалу, нових технологій та піонерних винаходів, створених на базі наукових відкриттів. Відсутність закону дає можливість не тільки будь-якій особі, а і представникам іноземних держав мати можливість практично безперешкодно користуватися най-вищими результатами науково-дослідної діяльності<sup>6</sup>.

При відсутності належної законодавчої бази результати науково-дослідної діяльності залишаються поза контролем держави, що завдає істотної шкоди інте-ресам суспільства.

У 1920 – 1950-ті роки ХХ століття проблема охорони наукових відкриттів ак-тивно розроблялася у Франції, а також у міжнародних організаціях – Лізі Націй та ЮНЕСКО. Було розроблено кілька проєктів нормативних правових доку-ментів. У ході цієї роботи з'явилося визначення «наукове відкриття», досліджува-лися спільні та відмінні риси між науковими відкриттями, об'єктами авторського права і винаходами, робилися спроби екстраполювати на наукові відкриття прин-ципи охорони літературних творів, «право слідування», відоме для творів образо-творчого мистецтва, а також норми патентного законодавства через запроваджен-ня поняття «патент на принцип». Цей період пов'язаний з іменами О.Бартелемі, Н.Гаррієля, С.Лретнара, Н.Руффіні та ін.

При розробці основ введення правової охорони наукових відкриттів у СРСР в 1920-1950-ті роки ХХ століття велике значення мали роботи Б.С.Мартінова, Л.І.Поволоцкого, Н.А.Райгородского, М.І.Рейхеля, В.І. Серебровського, І.Я.Хей-феца та ін.

Питанням законодавчого регулювання і реєстрації наукових відкриттів при-свячені також публікації М. Рейхеля, який обґрунтував значення наукового відкриття як загального надбання, що набуває його з моменту опублікування,

Б. С. Мартинова, що вивчав відмінності наукового відкриття від науково-літературного твору і винаходу та інших.

Розвиток правових засад охорони наукових відкриттів розпочався в СРСР після Великої Вітчизняної війни. Підставою для цього стала постанова Ради Міністрів СРСР від 14 березня 1947 року № 525 «Про створення при Раді Міністрів СРСР Комітету з винаходів і відкриттів».

Вжиті заходи позитивно позначилися на творчій активності суспільства. В період 1946–1950 років була зареєстрована найбільша кількість наукових відкриттів – 257.

Значний вплив на розвиток питання становлення відкриттів зробили праці І.Я. Хейфець, оскільки при дослідженні змісту понять «наукове відкриття» і «технічний винахід» було проаналізовано співвідношення творчих процесів при вирішенні наукової проблеми і при створенні винаходу. Було проведене чітке розмежування між винаходом і його конкретним об'єктом і вважалося, що: «...винахідницька ідея є суть винаходу, яка знаходить втілення в патентній формулі, що і охороняється патентом. Об'єкт, що втілює винахідницьку ідею є одною з форм, у яких творча ідея, що знайшла своє вираження у патентному домаганні, може одержати здійснення»<sup>8</sup>.

В.І. Серебровський вперше запропонував розглядати охорону наукових відкриттів як самостійний інститут права<sup>9</sup>. У роботах Л.І.Поволоцкого сформувався принципи системи реєстрації наукових відкриттів<sup>10</sup>.

Ці та інші дослідження підготували можливість прийняття перших нормативних правових документів у 1947–1959 рр.

У період державної реєстрації наукових відкриттів в СРСР поступово сформувалися поняття наукового відкриття, види наукових відкриттів (закономірність, властивість, явище), критерії їх охороноздатності, був розроблений порядок набуття та захисту прав на наукові відкриття. На цьому етапі велике значення мали роботи Е.Д.Беліловського, О.В.Добриніна, О.С.Іоффе, Е.Л.Ефімова, Е.А.Кожіной, А.Н.Павловського, В.В.Потоцкого, В.В.Сапелкіна, та ін.

Багаторічний досвід СРСР щодо державної реєстрації наукових відкриттів і охорони прав їх авторів має велике історичне значення, як масштабний експеримент щодо розв'язання однієї з найскладніших проблем – виявлення найважливіших неординарних наукових досягнень і оцінки творчого внеску їх авторів в науково-технічний і технологічний розвиток держави.

Сьогодні Україна обрала інноваційний шлях розвитку, одним із напрямів якого є всебічна підтримка і розвиток об'єктів інтелектуальної власності, одним з яких є і наукове відкриття. В умовах діючого сьогодні ринку відношення фізичної особи до створення об'єкту інтелектуальної власності кардинально змінилося, оскільки реалізація ліцензії матеріально дає незрівнянно більше автору, ніж це мало місце у колишньому СРСР. Але в той же час ринок висуває прискіпливі, а часом, дуже жорсткі вимоги до об'єкту інтелектуальної власності, який виставляється на продаж. Зрозуміло, що найбільшим попитом на ринку інтелектуальної власності користуються піонерні рішення, які створюються на основі наукових відкриттів.

За останніми даними, за період з 1991 по 2009 рр., кількість визнаних і зареєстрованих громадськими організаціями наукових відкриттів у сфері природничих наук у країнах СНД досягла 346, в тому числі 55 – за участю українських вчених<sup>11</sup>.

Після здобуття незалежності в 1991 році Україна отримала лише окремі фрагменти системи охорони інтелектуальної власності колишнього СРСР, які до того ж потребували докорінної перебудови відповідно до принципів ринкової економіки та стратегії виходження країни до світового економічного, політичного й соціокультурного простору. З цією метою було створено низку державних установ у структурі органів виконавчої влади та у структурі недержавних організацій.

Водночас виявилися серйозні проблеми та недоліки її функціонування, що істотно позначилося на розвитку національного науково-технологічного і творчого потенціалу, стримувало становлення нової інноваційної моделі розвитку країни, ускладнювало відносини України з провідними державами світу. Зрозуміло, що без ефективного та невідкладного вирішення цих проблем перспективи соціально-економічного розвитку України, її національної безпеки, виходження у світове співтовариство, як інтелектуально та економічно розвинутої держави, можуть бути поставлені під сумнів.

Зараз забезпечення правової охорони результатів творчої діяльності в Україні здійснюється шляхом прийняття єдиного кодифікованого закону – Цивільного кодексу України<sup>12</sup> (далі – ЦК). Згідно з ч. 2 ст. 458 ЦК України право на наукове відкриття засвідчується дипломом та охороняється у порядку встановленому законом. Диплом на наукове відкриття є правоохоронним документом, що засвідчує визнання закономірностей, властивостей та явищ матеріального світу, встановлених науковим відкриттям, пріоритет наукового відкриття та авторство на наукове відкриття. Відповідно до цього, Комітет з питань науки і освіти Верховної Ради України спільно з Державним департаментом інтелектуальної власності ще у 2004 році підготував проект Закону України «Про охорону прав на наукові відкриття». У проекті Закону України «Про охорону прав на наукові відкриття» передбачається порядок набуття прав на наукове відкриття. Зокрема, для одержання правової охорони науковому відкриттю його автор (співавтори), юридична особа або спадкоємці автора, якщо заявка на наукове відкриття не може бути подана самим автором, подають до центрального органу виконавчої влади з питань охорони інтелектуальної власності заявку на наукове відкриття, що має містити: заяву про видачу диплома на наукове відкриття; опис наукового відкриття з викладенням доказів його достовірності; формулу наукового відкриття, яка повністю заснована на описі та стисло, чітко та вичерпно відображає сутність відкриття, що заявляється; реферат; матеріали, що ілюструють наукове відкриття; документи, що підтверджують пріоритет наукового відкриття. Але до теперішнього часу наведений законопроект лише був взятий за основу, а у подальшому відкликаний його авторами.

Слід також наголосити, що відповідно до положень міжнародно-правових документів, зокрема ст. 2 Конвенції про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності 1967 р. наукові відкриття також віднесені до сфери інтелектуальної власності. Така система впорядкує і полегшить обмін інтелектуальною власністю між країнами, поряд з винаходами та іншими результатами творчої діяльності. Узаконена система, покликана перевірити доведеність відкриття, не дозволить вживати термін «відкриття» там, де його фактично немає. Відкриття, зроблені спільно вченими різних країн – свідчення не тільки ефективності міжнародної співдружності, а й аргумент на користь доцільності створення системи міжнародної реєстрації наукових відкриттів.

Таким чином, проведений аналіз дозволяє зробити такі висновки.

Враховуючи усе вищезазначене, серед державних пріоритетів у сфері інтелектуального забезпечення наукового відкриття вбачається доцільним виділити наступне: зміцнення взаємозв'язку науки і суспільства; розвиток інформаційного забезпечення; міжнародна науково-технічна співпраця; вдосконалення нормативно-правової бази науки; належне фінансове забезпечення.

Необхідно визначитися з необхідністю на даний час прийняття в Україні спеціального закону щодо права інтелектуальної власності на наукове відкриття, який би передбачав саме охорону зазначеного об'єкту права інтелектуальної власності

Наведений вище аналіз однозначно свідчить про доцільність здійснення державної реєстрації, їх визнання від імені держави, наукову експертизу та охорону наукових відкриттів в Україні. Цілком природно, що новий для України інститут права також буде вимагати постійного вдосконалення, але він, відкриваючи можливість сприяння розвитку правового регулювання наукової творчості, одночасно буде стимулювати науково-технічний розвиток України.

Аналіз процесу становлення законодавства незалежної України у сфері нетрадиційної інтелектуальної власності на наукове відкриття свідчить про наступні особливості. З однієї сторони, це надзвичайна динамічність цього процесу: приймаються зміни до діючого законодавства, що зумовлено як зобов'язаннями України перед ЄС та СОТ, так і специфікою цієї сфери, яка стрімко розвивається у XXI ст. З іншої сторони, не дивлячись на доповнення, суттєвих змін у правовому регулюванні відносин у сфері права наукових відкриттів як таких не відбувається.

*1. Бурлуцький О.В.* Розгляд проблеми захисту права на наукове відкриття в умовах НТП України [Текст] / О.В. Бурлуцький // Часопис Київського університету права. – 2013. – №4. – С. 233. **2. Мазур А.А.** Наука України. Цифри, факти, проблеми [Текст] / А.А. Мазур, Л.Б. Любовная, Н.С. Бровченко, В.В. Тольба. – К.: Інститут електросварки ім. Е. О. Патона НАН України, 2012. – С. 4. **3. Дайсон Ф.Дж.** Новаторство в фізиці [Текст] / Ф. Дж. Дайсон // Над чем думают физики: Элементарные частицы. – 1963. – №2. – С. 96. **4. Бошицький Ю.Л.** Деякі питання щодо вдосконалення правової охорони наукового відкриття в Україні [Текст] / Ю.Л. Бошицький // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. — 2004. – № 4 (12).– С. 62. **5. Кримінологія** [Текст]: учеб. пособие / под ред. д.ю.н. В. Н. Бурлакова, д.ю.н. Н.М. Кропачева. — СПб.: Санкт-Петербургский государственный университет, 2002. — С. 76. **6. Проект Закону** про охорону прав на наукові відкриття від 12 грудня 2004 р. № 6414 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2webproc4\\_2?id=&rf3516=6414&skl=5](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2webproc4_2?id=&rf3516=6414&skl=5). **7. Павлов А. М.** История регистрации научных открытий в СССР [Текст] / Павлов А.М. – М. : ИНИЦ Роспатента, 2002. – С. 13-55. **8. Научные открытия** ученых Украины [Текст] / Г.А. Андрощук, Ю.Л. Бошицкий, Е.А. Булат, В.В. Потоцкий, В.А. Иванов; под. общ. ред. Ю. С. Шемшученко. – К.: Новая идеология, 2004. – С. 10-12. **9. Серебровский В.И.** Правовая охрана научных открытий в СССР [Текст] / Серебровский В.И. – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1970. – С. 45-47. **10. Поволоцкий Л.** Охрана научных открытий [Текст] / Л. Поволоцкий // Советская юстиция. – 1931. – № 26. – С. 12. **11. Булат С. А** Наукове відкриття , як об'єкт цивільних правовідносин [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук / Булат С.А. – К., 2010. – 177 с. **12. Цивільний кодекс** України від 16 січня 2003 р. № 435-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. (28.03.2003).— Ст. 461.